

אעפ"י שהמערך אדם אחר אין שייך לומר להקדישו, נראה שנחשב כאילו מקדיש מנכסי עצמו את ערכו של זה, וציוותה תורה לפדות אותו ערך שהקדיש בסך קצוב. ובוה מובן ענין העמדה והערכה שיש בערכין – כמו בשומת פדיון. וכן מובן ענין 'ערך עני' בהשג יד [שלכאורה אין עניונו של המערך שייכת לעצם הערכת הנערך] – כי כשמקדיש ערך פלוני בעצם הוא כמקדיש מנכסיו כפי אותו ערך, והרי נכסים מועטים של העני נחשבים אצלו כנכסים מרובים של העשיר לעשיר, הלכך הקלה תורה שהכהן יעריכו לפי 'קנה מדה' של עני, והיינו ערך עני. וע"ע בגדר נדר הערכין במובא לעיל ב: ויש שפרשו שמדובר כגון שהפריש חפץ מסוים לערכו ואחר כך בא לפדותו בכסף, שאינו מוסיף חומש כשאר הקדשות, מפני שלא נתקדש עד שבא ליד גזבר (עפ"י צפנת פענח ערכין ד, כו; חזון יחזקאל כתובות ג, ב. ומסתימת דברי רש"י אין נראה שפרש כן).

דף טו

'תחת אשר ענה – מכלל דאיכא בושת ופגם'. על גדרי חיוב בושת ופגם באונס – ע' במובא בכתובות מב-מג.

כתב בספר הכתב והקבלה (תצא): 'מלשון תרגום יהונתן שכתב 'ויתן דמי בהתה חמשין סלעין' יראה שהחמשים סלעים הם דמי בושת, וזה אינו. ואין ספק שהוא משגגת המדפיסים'.
ואולי יש מקום לישב דברי התרגום ככתבם, שאעפ"י שתרגום 'בושה' – בהתה (וע"ע בערוך ערך 'תכל'), מדברי רש"י בכתובות (סב.) מבואר שהוא מלשון פחד ותמיהה [וכלשון 'בוהו' – שממון. והיינו השתוממות ותמהון לבב. וראה גם בר"ן נדרים עה. 'סבי דבתא' – ריקנים]. ואפשר שזו כוונת התרגום, שהקנס בא על החרדה ותחושת ההשתוממות ועגמת הנפש, ואין כאן סתירה לדברי הגמרא.

'האומר בפיו חמור מן העושה מעשה' – שכן הלשון היא עצם האדם, כמו שנאמר ויהי האדם לנפש חיה ומתרגמינן: 'לרוח ממללא' (עפ"י מהר"ל. ע' אבני נור יו"ד שו, יב).

'נמצא האומר בפיו חמור מן העושה מעשה, שכן מצינו שלא נתחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע...' נראה שגם המקבל לשון הרע חמור כל כך, שהרי דור המדבר לא אמרו לשון הרע אלא המרגלים לבדם, ונענשו כל הדור ההוא על שקיבלו לשון הרע. וכן משמע מלשון הרמב"ם בהל' דעות ז (שפת אמת).

'אל תיקרי כי חזק הוא ממנו אלא ממנו'. יש מן המדקדקים המבחינים בין 'ממנו' במשמעות רבים בגוף ראשון, שה'נ' אינה מודגשת, ובין משמעות יחיד בגוף נסתר שהיא מודגשת, להורות על השמטת אות ה' – כאילו כתוב 'ממנהו' (ע' בשו"ת הרשב"א המיוחסת לרמב"ן רלב. וכ"כ במנחת שי עפ"י ראב"ע ובחושני אגודת מהר"ל סוטה לה, וע' גם בספר פתח עינים כאן). ויש סוברים שאין הפרש בקריאה ובניקוד ביניהם אלא כולם דגושים (כ"כ התוס' כאן. וכ"כ בדעת רש"י בסוטה לה) שכתב שאין לגרוס 'אל תיקרי ממנו אלא ממנו' כי אין הפרש ביניהם – כ"כ רעק"א עפ"י רש"י במגילת רות עה"פ 'הלהן תעגנה'. וע"ע בקובץ המעין ניסן תשס"א (מא, ג) עמ' 55).

יש שכתבו שהחילוק הוא בין ניקוד הוא"ו בחולם או בשווק. ובספר פתח עינים דחה דעה זו, שלעולם אין מופיע 'ממנו' בחולם.
ובדרך רמז: מילוי האותיות בתיבת 'ממנו' – גם הוא 'ממנו' [שהרי מילוי אותיותיה כפול, מ"ם נו"ן ו"ו], כאילו כתוב 'ממנו' פעמיים, לשתי המשמעויות (מובא בבעל הטורים שלח).

'כביכול בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם'. אמרו: גם כאשר הוציאנו ממצרים, ביד חזקה הוציאנו, שהיתה מדת הדין מקטרגת עלינו כי אין אנו ראויים, וכפסע היה בינינו לבין אבדנו במצרים, ועל הים; ולא בכל יום נוכל לצפות ל'יד חזקה' כנגד מדת הדין, והלא מלאי עוון ופשע אנו ומה לנו כי נצפה תמיד לנס שיהפכו עלינו סדרי בראשית תמיד? (מתוך ספר הפרשיות שלח [ע"ש בארוכה]. וכיו"ב יש במרומי שדה סוטה לה ובלקט שיחות מוסר לגר"א שר, ח"ב עמ' רצה).

'ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו... מלמד שהיו ישראל ממרים באותה שעה ואומרים כשם שאנו עולים מצד זה כך מצרים עולים מצד אחר'. כתבו התוס' לתמוה כיצד היו ישראל שבאותו הדור כל כך קטני אמנה, לאחר שראו כל האותות והמופתים.

הגר"א שר זצ"ל (ע' לקט שיחות מוסר ח"ב עמ' שנה) פירש הדברים שלפי גודל מעלתם והכמתם היו חפצים לראות את ישועת ה' באופן נגלה וברור ללא כל השתדלות מצדם, וזוהי ה'המראה' שבירידתם לים. וכן במה שאמרו 'קטני אמנה' – היינו ביחס לגודל השגתם ושכלם, לא הגיעו להבין עומק דרכי ה'. וראה בקובץ אגרות חזון איש (ח"ב רה) שהאריך להראות מדרו"ל שישראל במצרים היו במדרגה נמוכה מאד, להוציא מדעת מי שכתב להוציא הכתובים מפשטותם. ובתוך הדברים כתב שם: 'ואמנם על ידי יציאת מצרים עשו כולן תשובה ונתעלו עליה אחר עליה עד שהגיעו למעלת נבואה שראו על הים וזכו לשמוע מפני הגבורה בשעת מתן תורה...'

ומה שנראה לך שאי אפשר שיתקלקלו ישראל כיון שראו הנסים של ילדי הצדקניות – זה אינו, דהרי ראו נסים ונפלאות ביציאת מצרים ובים ובמן ובאר ומתן תורה – ועשו העגל, והיו עשרה נסים במקדש והרבה נסים ונפלאות על ידי הנביאים, ומכל מקום לא הכריחו כל אלו את הבחירה ועבדו עבודה זרה, ואל לנו לדרוש במופלא ממנו, שהיו הדורות הראשונים באופי בלתי אפשר לנו להשיג שום מושג מהם, אבל היו בבחירה חפשית, שזו עיקר עבודתו יתברך'.

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א כג וח"ב יט; יו"ד ח"א ע) נקט כדבר מוסכם ופשוט שהמרגלים הריהם ככופרים גמורים, וגרועים ממחללי שבת. ומזה הוציא להלכה שמומרים ומחללי שבתות נחשבים 'עדה' לענין קידוש השם בפני עשרה מישראל, ולענין אמירת דבר שבקדושה. וכן לענין הגדרת 'מחלל שבת בפרהסיא' – למי שמחלל שבת בפני עשרה מישראל שאינם שומרי תורה. וכן הרחיב הדברים עוד בענין דרגתם של המרגלים בספרו במקום אחר (או"ח ח"ג יד). ע"ש.

ובשו"ת אור לציון (לגר"ב צ אבא שאול זצ"ל. ח"ב כ) דחה ראייתו, כי המרגלים לא היו ככופרים ממש. ונקט שם להלכה שמחללי שבת אינם מצטרפים לכל דבר שבקדושה, וכמו שהביא המשנה-ברורה (נה סקמ"ו) מהפרי-מגדים, שמומר לחלל שבת בפרהסיא אינו מצטרף לעשרה. וכן נקט בספר זכר יצחק (ב ד"ה ועל דבר).

'במרה דכתיב ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת וכתיב וילן העם על משה...'. צריך לומר: וכתיב וילנו העם על משה – שמקרא זה נאמר במרה, ואילו וילן העם נאמר ברפידים.

(ע"ב) 'כל המספר לשון הרע נגעים באים עליו... זאת תהיה תורת המצורע – זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע'. לכך טהרת המצורע תלויה בכהן, שהרי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, וללמדנו בא שאין טהרתו תלויה ברופא אלא בדיבורו של הכהן, כדברי המשנה (בנגעים ג, א) הכהן

אומר טהור ונטהר – לפי שמחלת הנגעים באה על חטא הלשון על כן צוותה התורה לרפא את החטא גם כן בכח הדיבור, להראות כי מות וחיים ביד הלשון (חפץ חיים – פר' מצורע).

'כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות...' –

'... שדרך החכמים להפליג בהגדלת העונות כדי שישמר אדם מהכשל בהן. אמרו בפרק יש בערכין: כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות, עבודת גילולים וגלוי עריות ושפיכות דמים וכו'. וכן במסכת נדרים (מ.) יצא ר' עקיבא ודרש: כל שאינו מבקר את החולה כאילו שופך דמים. ובפרק ר"א דאורג (שבת קה:) אמרו, הקורע בגדיו בחמתו וכו' יהיה בעיניך כעובד ע"ג; היאמר אדם באלו וכיוצא בהם יהרג ואל יעבור – הא ליכא למימר' (מתוך שו"ת הריב"ש קעא).

'מה תקנתו (אולי: תקנתו) של מספרי לשון הרע – אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה...' –

'... ואדם שיש לו כח הפעולה אי אפשר שלא יפעול, וכמו ששמעתי גם כן על הדיבור, על פסוק זאת תהיה תורת המצורע מה שאמרו ז"ל דתקנתיה דבעל לשון הרע יעסוק בתורה – לפי שהאדם נברא בכח הדבור אי אפשר לו לעצור עצמו שלא ידבר, רק העצה שידבר אבל שיהיו כל דבוריו תורה. וכך מי שנברא בכח הפעולה... (מתוך צדקת הצדיק רלד. וע"ע דברי סופרים לה; אור זרוע לצדיק 1 עמ' 28).

'לשון תליתאי קטיל תליתאי...' במה אשם האדם שעליו דיברו? אלא שאמרו חז"ל (כתובות ה:) אל יפתח אדם פה לשטן, כי הדיבור שהוא הוצאת המחשבה לידי גילוי, בכחו להוציא הדברים מן ההעלם אל הגילוי. כאשר מדברים רעה על אדם, אפילו הוא הגון, מתעוררות ויוצאות אל הפועל מידותיו הרעות של אותו אדם אשר עד הנה היו חבויות בקרבו, ולכן אעפ"י שאינו אשם בכך שאחרים עוררו אותו מחדש, אך אילו היה עוקרן מן השורש ומהפכין לטובה, לא היו יכולים אותם אנשים לעורר אותו כלל על ידי דיבוריהם (עפ"י לקוטי שיחות נח תשל"א. וע"ע בעש"ט עה"ת קדושים ט).

דף טז

'כי אתא רב דימי אמר: מאי דכתיב מברך רעהו בקול גדול בבקר השמים – קללה תחשב לו; כגון דמיקלע לאושפיזא וטרחו קמיה שפיר, למחר נפיק יתיב בשוקא ואמר: רחמנא ניברכיה לפלניא דהכי טרח קמאי, ושמעין אינשי ואולין ואנסין ליה.' בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג צה) כתב שאין בכלל איסור זה לגלות לעניים או לעסקני צדקה, על אדם עשיר שנותן צדקה ביד רחבה, אם לא שאמר לו אותו נדיב בפירוש שאינו חפץ שיגלה; –

טעם הדבר, כי איסור זה לא נאמר אלא כשאומר לאנשים ריקים [כמו שכתבו התוס' בב"מ כג: ד"ה באושפיזא. וכ"ה בשטמ"ק כאן]. ועוד משמע מלשון אחת ברש"י שאין איסור אלא כשיש חשש לאנשים אלימים שיבואו לאנוס ממונו. וכן פרש רבנו גרשום. ואף לפי הלשון השניה ברש"י נראה שאין חשש אלא באכסנאים הבאים על עסקי אכילה ושתיה, שיתבייש שלא להאכילן ונמצא ממונו כלה, אבל אין מקום לחשש זה בהתרמת ממונו בסתם בני אדם, כי רוב אנשים לא יתייבשו להימנע מלתרום אם אין באפשרותם. ועוד כתב שאדם הידוע כעשיר, אפילו באופן שידוע שיתבייש מלסרב, כגון שבא אליו אדם נכבד להתרימו, מאחר שיש לו ליתן מעשר ממונו אין חשש בדבר, ומן הסתם לא נתן מעשר; –